

MÁRKU ANITA

ELŐZMÉNYTÖRTÉNET AZ OROSZ–UKRÁN (NYELV)POLITIKAI KONFLIKTUS MEGÉRTÉSÉHEZ

CSERNICKÓ István, *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja*, Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, Méry Ratio Kiadó, 2022, 156 oldal

A tanulmány megírásakor már közel 3 éve tart a háború Ukrajnában az orosz agresszió következtében. Ez a krízishelyzet politikailag, gazdaságilag és bizonyos értelemben fizikailag is érezhetően túlterjedt a megtámadott ország határain, jelentős átalakulásokat, migrációs folyamatokat és ezzel együtt etnikai átrendeződéseket is okozva mind az országhatáron belül, mind azon kívül. *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja* című monográfia kézírata 2021 őszén zárult, ekkor kaptam meg lektorálásra, csak az előszót írták később, és a 93. Ünnepi Könyvhétre jelent meg 2022-ben. A kötet nem más, mint egy látélet, egy összefoglalás, *egy pont* a három évtizedes, nyelvpolitikailag is intenzív korszak végén, amely az ukrán–orosz háború idejére gyakorlatilag befagyott (vagy épp megállíthatatlanul tombol), s a háború lezárása után pedig biztosan új fejezettel fog folytatódni.

Az *Előszót* Németh Zsolt jegyzi, 2022. március 5-én, egy bő héttel az orosz–ukrán háború kirobbanása (2022. 02. 23.) után. Mélyen elítélte az orosz katonai agressziót, és néhány szóban kitért arra is, hogy Magyarország az utóbbi években viharossá vált ukrán–magyar viszony mielőbbi rendezésében érdekelt, és abban is, hogy Ukrajna szuverenitása és békéje minél hamarabb helyreálljon. A kötet legfőbb érdemét abban látja, hogy a nyelvileg rendkívül színes Ukrajna kisebbségi nyelvpolitikájának érzékeny kérdéseit egy higgadt, objektív és távolságtartó kutató szemüvegén keresztül láthatjuk.

A rövid, de annál informatívabb *Bevezetésben* Csernicskó István a rendelkezésre álló (2001-es, elavult) népességi statisztikai adatok segítségével, a főbb történelmi események (a 2004-es narancsos forradalom, a 2014-es méltóság forradalma, a Krím ellenőrzésének elvesztése, Donyeck és Luhanszk szakadár köztársaságok kikiáltása) idézésével és az ország Európában betöltött (magas kockázatú) geopolitikai helyzetének tényszerű vázolásával elhelyezi az olvasót térben és időben a 2021-ben függetlenségének 30. évfordulójára készülő Ukrajnában. Teszi mindezt úgy, hogy ezeket az eseményeket és adatokat a nyelvpolitika kontextusában értelmezi. A nyelvi kérdés ugyanis az országban korábban és jelenleg dúló

„fegyveres konfliktus kialakulásának és eszkalálódásnak egyik ürügye volt”.¹ A nyelvi kérdés tehát alapjaiban határozza meg az ország jelenét, a rendezésre választott út pedig az ország és az ott élő nyelvileg és etnikailag sokszínű lakosság jövőjét fogja meghatározni hosszú távon, ezért ez a kötet, a szerző szerint, arra vállalkozik, „hogy támpontokat adjon az ukrainai nyelvi helyzet és nyelvpolitika megértéséhez”.²

A következő fejezetből számos szociológiai és nyelvészeti kutatás eredményei alapján, valamint statisztikai adatsorok közérthető elemzése révén átfogó képet kaphatunk arról, milyen is a *Nyelvi helyzet Ukrajnában* az etnolingvisztikai elven (bővebben 11. o.) szerveződő volt Szovjetunióban s annak szétesése után. A Szovjetunió 15 szövetségi köztársasága mellett (orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsáni és türkmén), melyeknek elsődleges szervezőelve az etnikum volt, további ún. autonóm körzetek is léteztek (nyenyec, komi-permi, zsidó). Ezek a területeken, melyek kvázi nemzetállamként működtek, az adott névadó nemzetiség nyelve hivatalos státuszban is megjelent (az iskolai oktatásban, tannyelvként is, vagy a hivatalos nyelvi tájképben, például a bankjegyeken, a hivatalos dokumentumokon, kiírásokban), mégis az orosz nyelv volt a nemzetek közötti érintkezés „felülről” és a párhierarchiába „alulról” feltörekvő nemzetiségi politikusok által propagált nyelv. Az internacionalista nevelés, valamint a népek barátságának ideológiája azt „sugallta” a nem orosz nemzetiségűek számára, hogy az anyanyelvhez való ragaszkodás – főként annak oroszok közötti használata – a „népek barátságának elutasítása”, a „szovjet emberekkel” szembeni ellenséges magatartás lenne.³ A többség meghallotta a sugallatot, és inkább áttért az oroszra, semmint sovinizmussal gyanúsítsák meg őket.

A Szovjetunió széthullása után, 1991-ben, mondhatni teljesen békésen, Ukrajna tagköztársaságból független állammá vált a megöröklött határokkal és többé-kevésbé kétnyelvűen működő (az orosz mellett az ukránt is használó) intézményrendszerrel. Az új ország területén egyik napról a másikra jelentős számú orosz közösség találta magát kisebbségi helyzetben, s az orosz közösség státuszának kérdése a brutális gazdasági válság és a társadalmi és politikai átalakulás mély problémája mellett kül- és belpolitikai, sőt biztonságpolitikai vetületként jelentkezett és maradt is fenn.

Ukrajnában a 2022 előtt végzett különféle nyelvészeti, szociológiai és közvélemény-kutatások szerint is az ukrán–orosz kétnyelvűség volt a realitás. Ugyanakkor az egyetlen

¹ CSERNICSKÓ István, *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja*, Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2022, 10. Vö. CSERNICSKÓ István, „A nyelvpolitika mint a fegyveres konfliktus egyik ürügye Ukrajnában”, *Hungarológiai Közlemények* 1 (2015): 1–14, FEDINEC Csilla és CSERNICSKÓ István, „Language Policy and National Feeling in Context Ukraine’s Euromaidan 2014–2016”, *Central European Papers* V/1 (2017): 81–100.

² CSERNICSKÓ, *Az ukrainai többnyelvűség...*, 10.

³ *Uo.*, 12.

2001-es (méréseiben kétséges) census alapján az ország lakossága heterogén: a 48 milliós országból 38 millióan (77%) vallották azt, hogy ukrán a nemzetiségük, de az ukránt anyanyelvként megjelölők száma kevesebb, 33 millió fő (68%), míg orosz nemzetiségűként 8 millióan (17%) identifikálták magukat, orosz anyanyelvűként viszont jóval többen, 14 millió fő, azaz 30%. Fontos tehát látni azt, hogy a nemzetiség és az anyanyelv kérdése nem jár kéz a kézben, hanem különféle kombinációkban nyilvánul meg: ukránul beszélő ukránok, oroszul beszélő ukránok, ukránul beszélő nemzeti kisebbség, oroszul beszélő oroszok, ukránul beszélő orosz etnikai identitásúak, orosz nyelvű nemzeti kisebbségek, más kisebbségi nemzetiségű és nyelvű lakosok stb. is élnek itt. A többi nemzetiség (belarusz, moldáv, krími tatár, bolgár, magyar [156 ezer, 0,3%], román, lengyel, zsidó, örmény, görög, cigány, német, gagauz, szlovák, karaim, krimcsak, ruszin és egyéb) aránya az országban az ukránok és oroszok számához és arányához képest elenyésző, az egyes etnikumokra vonatkozóan a 300 ezer főt sem éri el (0,5%). „Jól látható, hogy Ukrajnában a kisebbségi kérdés csaknem egyet jelent az orosz közösség ügyével; az oroszok mellett a többi etnikai vagy nyelvi csoport aránya, súlya – beleértve a magyarokat is – nem számottevő”.⁴ Tehát ahogy a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk, a politikai és társadalmi diskurzusokban a nemzeti kisebbségek „ügye” annak fényében jelenhet meg, éppen hogyan zajlik és hol tart az „oroszság ügyének” rendezése.

Ukrajna mai határai csak az 1950-es években alakultak ki a Szovjetunió belül. Az ország középső régióinál egy nyelvi törésvonal figyelhető meg: a keleti és a déli régiók a cári Oroszországhoz tartoztak évszázadokon át, ezek meg is őrizték az orosz nyelvhasználatot (az etnikai identifikáció viszont árnyaltabb); a középső régiókban megjelenik a *szurzsik* is, amely egy ukrán grammatikán, de orosz szókincsen és kiejtésen alapuló alacsony presztízsű kontaktusváltozat; a nyugati régiók a lengyel-litván államhoz, valamint az Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak, ezeken a területeken egyértelműen az ukrán nyelvhasználat dominál, s végül a Krím-félsziget pedig részben autonóm jogkörökkel rendelkező köztársaságként került az USzSzkK-hoz (orosz és krími tatár népességgel). Egyes kutatók szerint⁵ tehát a közös történelmi múlt a mai Ukrajna vonatkozásában mindössze a Szovjetunióban megélt csupán mintegy 40 évre nyúlik vissza.⁶

A kelet–nyugati nyelvi megosztottsággal párhuzamos a politikai megosztottság is: a választások alkalmával rendre érzékelhető a nyelvi törésvonalak mentén az ország

⁴ *Uo.*, 17.

⁵ Vö. Bill BOWRING, „Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство”, *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, szerk. Juliane BESTERS-DILGER, Київ, Видавничий дім, 2008, 55–95.

⁶ CSERNICKÓ, *Az ukrajnai többnyelvűség...*, 24.

kettészakadása. „A főként ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régiók az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik politikai erő mellé álltak.”⁷

A fejezet további részében a szerző érdekes és izgalmas kutatások összegzésével mutatja be a nyelvek dominanciaharcát, az orosz és az ukrán nyelv elterjedtségét a hivatalos, a közéleti színtereken vagy a kulturális és magánszférában. Megtudhatjuk például, hogy több volt államelnök és magasrangú politikus, például Janukovics, csak hatalomra kerülése után tanulta meg többé-kevésbé az ukrán államnyelvet, vagy többen közülük időnként nem az államnyelven, hanem oroszul szólaltak meg pályájuk kezdetén és nyilvános hivatali szerepléseik alkalmával (köztük Zelenszkij vagy Kijev főpolgármestere, a világhírű sportoló Klicsko is). Arról is olvashatunk, hogy a szolgáltató szférára és a tömegtájékoztatási eszközökre is jellemző a kétnyelvűség. Érdekes látni, hogy a zenei műsorszórás teljesen oroszdomináns, a közterületi reklámok nyelvét viszont az ukrán uralja. Bilaniuk szerint⁸ az ukrán–orosz tévéműsorokban a „nem alkalmazkodó” bilingvizmus van jelen, vagyis a beszédpартnerek a számukra kényelmesebb nyelvet használják. Az ukrán nyelv a digitális térben korlátozottan van jelen (2022-ig): a keresőprogramokkal indított keresések többsége, a honlapok és online boltok többsége orosz nyelvű, a szociális média felületein is többségben van az oroszul posztolók, kommentelők aránya.⁹

Az oktatás területén viszont az erőteljes ukránosító nyelvpolitika hatásai látszanak: amíg a rendszerváltáskor a tanulók kb. 48%-a tanult ukrán tannyelvű iskolában, addig 25 év múlva gyakorlatilag 92-96%-a. Az oktatás ukránosításának 2018-as kutatások¹⁰ alapján is magas a társadalmi támogatottsága. Az informális szakkörökön, fakultatív foglalkozásokon azonban továbbra is az orosz–ukrán kétnyelvűség volt a gyakorlat. A filmek, a mozizás nyelvi megoldásaira is olvashatunk izgalmas példákat a fejezet végén.

A második fejezet, a *Kísérletek a nyelvi helyzet befolyásolására*, az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvpolitikájának egyik központi törekvése köré szerveződik, ez pedig nem más, mint az ukrán nyelv státusának megerősítése, az ukrán nyelv használati körének kiterjesztése az élet minden színterére. Míg a Szovjetunióban az ukrán és a kisebbségi nyelvek céljai azonosak és párhuzamosak voltak, most az új helyzetben az ukrán nyelv hatalmi pozícióinak megváltozásával ezek az utak keresztezik egymást: az ukrán olyan funkciókat szeretne ellátni, amelyeket korábban az orosz birtokolt, míg a kisebbségi nyelvek szeretnék megőrizni helyüket és szerepüket a lehető legtöbb nyelvhasználati színtéren.

⁷ Vö. Larisza MASZENKO (Лариса Масенко), *(У)мовна (У)країна*, Київ, Темпора, 2007, 63–64. Idézi CSERNICKSKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 25.

⁸ Laada BILANIUK, „Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows”, *International Journal of the Sociology of Language* (2010): 105–133.

⁹ CSERNICKSKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 33–40.

¹⁰ Становище 2020. Становище української мови в Україні в 2020 році <https://prostirsvobody.org/img/cck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)

Ukrán kutatók megállapítják, hogy a független Ukrajna elitje szeretne a közös ukrán nyelvre építve nemzetállamot építeni, csakúgy, mint ahogyan ezt a korábbi századokban tették más európai országok is,¹¹ ez is az oka annak, hogy az ukrán nyelvpolitika nincs szinkronban más európai államok nyelvpolitikai céljaival. A kutatók leszögezik azt is, hogy „a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb tényezői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múltból, közös kultúráról, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról”.¹² Az Ukrajnában élőket két táborra osztja „a nyelvtől és a nyelvért való aggodalom”:¹³ az ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól tartanak, hogy megszűnik az ukrán államiság, ha az orosz nyelv államnyelvi státuszt kap, az orosz dominanciájú keleten és délen viszont a kisebbségi státuszba került orosz nyelvet és az ott élők nemzeti azonosságtudatát veszélyezteti az ukránosító nyelvpolitika. Nem véletlen tehát, hogy Ukrajna vezetői, az elmúlt 30 év több elnöke is az egyensúlyozó nyelvpolitikai taktikát választotta: ki-ki a maga módján arra törekedett, hogy Ukrajna ne legyen „hasadó ország”.¹⁴ A fejezet további része részletesebben is áttekinti az Ukrajnát vezető elnökök nyelvpolitikai programjait és azokat a döntéseket, amelyek az államnyelv státuszát, a kisebbségi nyelvek jogkörét és ezen belül az oktatás nyelvének kérdéseit érintik.

Az első alfejezetben *Egyensúlyozó nyelvpolitika (1989–2004)* címmel az Ukrajna első két vezetőjének irányítása alatt zajló, a nyelvi helyzetet érintő folyamatokról olvashatunk reflektív összefoglalást. Leonyid Kravcsuk (1991–1994) volt az első elnök, akit a szovjet kommunista időkből „konvertáltak át” az alakuló országba. Hivatali ideje alatt a fővárosba több ezer ukránul jól beszélő nyugat-ukrajnai értelmiségi és hivatalnok költözött, megerősítve ezzel az ukrán nyelvű államigazgatást. Egyensúlyozó nyelvpolitikát folytatott: egyrészt azt hirdette, hogy „nyelv nélkül nincs nemzet”,¹⁵ másrészt, hogy nem szabad a túlzott ukránosítás csapdájába esni. Őt követte két cikluson át (1994–1999 és 1999–2004) Leonyid Kucsma, aki szintén ezt a hintapolitikát fejlesztette mesteri szintre: első ciklusában azzal nyerte el a választók bizalmát, hogy ígéretet tett az orosz mint második államnyelv státuszának törvénybe iktatására, majd a második ciklusnál egy orosz ellenféllel szemben azzal kampányolt, hogy Ukrajnában csak az ukrán lehet hivatalos nyelv. Hivatali ideje alatt viszont igyekezett hátrítani a nyelvi kérdést, ugyanakkor hozott néhány olyan rendelkezést, amely az ukrán nyelv megerősítését célozta például a tömegkommunikációban. Érdekes az

¹¹ Juliane BESTERS-DILGER, „Нація та мова після– українська та російська в мовному конфлікті”, in *Україна. Процеси націотворення*, szerk. Андреас Каппелер, Київ, Видавництво К.І.С. 2011, 352–364.

¹² Vö. CSERNICKSKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 50.

¹³ Vö. *Uo.*, 51.

¹⁴ L. Samuel P. HUNTINGTON, „The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer (1993): 22–49. – idézi CSERNICKSKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 54.

¹⁵ Vö. BESTERS-DILGER, „Нація та...”.

is, hogy ő maga sem beszélte az ukránt, mikor hatalomra került, csak hivatala alatt tanulta azt meg többé-kevésbé. A fejezet részletesen foglalkozik az 1989-es ún. nyelvtörvénnyel is, amely tulajdonképpen Szovjet-Ukrajna 1978-as alkotmányának 73. cikkére utal, amelyet 1989-ben módosítottak, és amely az ukránt államnyelvként határozta meg. A törvény az új alkotmány elfogadásáig, 1996-ig volt hatályos, rendelkezett a nemzetiégi nyelvek használatáról és szabad fejlődéséről is; ennek részletesebb elemzésére is kitér a fejezet, hiszen a későbbi módosítások, rendelkezések és az ezekben történő akár alkotmánysértő nyelvi jogi korlátozások ennek fényében értelmezhetők.

A következő alfejezet, *„Narancsos” nyelvpolitika (2004–2010): az egyensúly felborul* a címével is jelzi, hogy Viktor Juscsenko és Julia Timosenko vezetése alatt a legfőbb nyelvpolitikai cél nyíltan az ukrán nyelv gyakorlati szerepének megerősítése volt. A 2004-es narancsos forradalom után a politikai helyzet még kiélezettebbé vált, s ennek a nyelvi kérdés, az ukrainofonok és a ruszofonok szembenállása is központi eleme volt. Juscsenko (2010) szerint „a kétnyelvűség Ukrajnában – az ország gyarmati függőségének következménye”, és „csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben”.¹⁶ Mivel a politikában és a kutatók között is többen az etnikai identitás és a nyelvi identitás evidens együttjárását feltételezik, ezért szerintük az oroszul beszélő ukránok léte „az orosz imperializmus bizonyítéka”,¹⁷ ami ellen az akkori vezetők szerint, az ukrán állam és nyelv bukásának elkerülése érdekében, tenni kell. Juscsenko programja viszont inkább a „nemzeti romantikus retorika”¹⁸ szintjén valósult meg, s nem a tettek mezején: a jogalkotásban nem sikerült az ukrán nyelv(használat) pozitív diszkriminációját megerősítő nyelvtörvényt elfogadtatni.

A Janukovics éra (2010–2014) alpontban megtudhatjuk, hogy a következő ciklusban az ellenpólusként megerősödött Régiók Pártja jelöltje, Viktor Janukovics nyerte a választásokat, aki azt ígérte, hogy kodifikálják a kétnyelvűséget, rendezik az orosz nyelv státuszát a valós nyelvhasználati helyzetnek megfelelően. Azonban a regnálása alatt tovább mentek annál, hogy csak a többségében orosz régiókban emeljék regionális hivatali státuszba az orosz nyelvet, és az egész országra vonatkozóan akarták ezt érvényesíteni, ami ismét heves indulatokat gerjesztett az ukrán nyelvért aggódó jobboldali erőkben. Ugyanakkor a nyelvi kérdés és a konfliktus életben tartása mindkét politikai félnek érdekében állt, és a helyhatósági választások központi kampánytémája is ez volt. 2012-ben új nyelvtörvényt fogadott el a regnáló hatalom, és az ukrán államnyelv mellett 18 regionális vagy kisebbségi nyelvet nevezett meg (köztük volt az orosz és a magyar is), melyek azokon a területeken, ahol 10%

¹⁶ L. VIKTOR JUSCSENKO (Віктор Ющенко), Чия мова – того й влада, День 180, 6 жовтня 2010. – idézi CSERNICKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 61.

¹⁷ Vö. Laada BILANIUK „Language in the balance...”

¹⁸ CSERNICKÓ, *Az ukránai többnyelvűség...*, 61. o.

fölötti a beszélők aránya, hivatalos nyelvi funkciókkal rendelkezettek. A politikai erők szempontjából ez a törvény sem rendezte megnyugtatóan a nyelvi kérdést.

2013 novemberében Ukrajna az államcsőd szélére került, Janukovics pedig nem írta alá az Európai Unióval a társulási megállapodást: az IMF-hitel helyett a kedvezőbb feltételű orosz hitelt választotta. Ennek következtében Kijevben tüntetések kezdődtek, először békésen (a Méltóság Forradalma), majd a rendőrség agresszív beavatkozása után országos és hónapokig tartó, halálos áldozatokkal járó zavargássá fajultak az események. 2014. február 21-én nemzetközi közvetítéssel Janukovics megállapodást írt alá három ellenzéki párt elnökével, és előrehozott parlamenti választásokról egyeztek meg. Néhány óra múlva azonban máig tisztázatlan indokkal mesterlövészek tüzet nyitottak a Majdanon tüntetőkre és a velük szemben álló rendőrökre is. Másnap a megállapodás érvényét veszítette, ugyanis Janukovics Oroszországba dezertált. A parlamentben a gyors átrendeződés után 2014. február 23-án a nyelvtörvény eltörléséről jegyezték be jogszabályt. Erre válaszlépésként Putyin bejelentette: védelmébe veszi az orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. Ezután néhány héttel Oroszország megszállta a Krím-félszigetet, mondván, hogy az ott élő orosz ajkúak védelemért fordultak hozzá. A továbbiakban Putyin beszédét is idézi Csernicskó *A nyelv(politika) fegyveres konfliktus ürügyévé válik* című alfejezetben, valamint arról is olvashatunk igazán izgalmas részleteket, hogy hogyan válik egy nyelvi és kulturális háború egy valódi fegyveres konfliktus hivatalos előfeltételévé, alapjává vagy ürügyévé.

Bár az ideiglenes elnök, Turcsinov végül megvétózta a 2012-es nyelvtörvény eltörlését, mégis az erre irányuló kísérlet nagyfokú társadalmi és politikai feszültséghez vezetett, és a nyelvi kérdés a fegyveres konfliktusok manipulációs eszközévé vált.

A 2014 ősze utáni időszak című alfejezetben olvashatunk arról, hogy 2014 áprilisában miként és miért törtek ki belső zavargások Donyeck és Luhanszk megyékben, Ukrajna Oroszországgal szomszédos keleti régióiban, s hogyan avatkozott be Oroszország. Olvashatunk arról is, hogy a 2014. május 25-én megválasztott Petro Porosenko (a közbeszédben csokikirályként emlegetett üzletember) saját frissen alakult pártjának színeiben államfőként hogyan próbált újra visszatérni az egyensúlyozó nyelvpolitikához. Porosenko hivatali ideje kezdetén próbálta a nemzeti érdekekből (területek) nem engedő elnök képét sugározni, de ünnepi beszédeiben gesztusokat is tett az orosz ajkú lakosság felé, amikor kódváltással oroszul is szólt az állampolgárokhoz, s hangot adott annak is, hogy hibás döntésnek tartja, hogy az oroszot megfosztották hivatalos státuszától. Alkotmánymódosítást is benyújtott az orosz és más kisebbségi nyelvek regionális „speciális státuszáról”, de a parlament nem tárgyalta azt. A szimbolikus térben a kétnyelvű hirdetésekben, a médiában orosz–ukrán emblémával és mottóval próbálta enyhíteni a nyelvi feszültséget, sikertelenül, sőt ez is olaj volt a tüzre, az ukrán elit, tudósok, civil mozgalmak, de még Amerikában élő ukrán nyelvészek is támadták ezért.

Engedett a nyomásnak, hisz sikertelen politikát folytatott, az országban folyamatos fegyveres harcok zajlottak, a Krím és a keleti országrész felett Kijev elveszítette az irányítást, így a nyelvi kérdésben az ukránosító nacionalista tömegeknek akart megfelelni a kormányzat, és ennek megfelelően irányt váltott Porosenko nyelvpolitikája is. A 2012-es nyelvtörvényben rögzített nyelvi jogok folyamatos visszanyesésével, majd a 2017. szeptember 5-én elfogadott új oktatási törvénnyel, melynek 7. cikkelye kimondja, hogy az oktatási folyamat nyelve az államnyelv, Porosenko végleg felhagy az egyensúlyozó nyelvpolitikával. A szerző alaposan elemzi ezeket a rendelkezéseket is, majd egy szemléletes táblázatban áttekintést kapunk az ezután következő politikai eseményekről is, melyek összefüggésben állnak az államnyelvi törvénnyel kapcsolatos történésekkel. Az ukrainai társadalmat végleg megosztó államnyelvi törvényt Porosenko hivatali ideje legvégén, 2019. május 15-én, már a Zelenszkij javára elveszített választások után írja alá és aktiválja.

Az oroszul beszélő Volodimir Zelenszkij, a Nép Szolgája Párt színeiben tehát egy patt helyzettel találja magát szemben hivatali ideje első napjától kezdve: ha elkezdik alkalmazni az államnyelvi törvényt, akkor azonnal szembetalálják magukat az őket megválasztó tömeg nagy részével, ha viszont hatályon kívül helyezik, akkor a magukat nemzeti érdekek képviselőjének kikiáltó, Zelenszkijéket orospártinak és nemzetellenesnek tituláló politikai ellenfeleik támadásaival kellett volna harcolniuk.¹⁹

A második nagy fejezet végén a *Zelenszkij a hatalomban* alpont visszahoz minket a jelenhez, hiszen nemhogy 2021 novemberében, amikor a kézirat zárult, de még most is (a recenzió befejezésének napján legalábbis) Zelenszkij az elnök Ukrajnában. Zelenszkij, csakúgy, mint elődei, retorikai gesztusokat tett az országban élő kisebbségek felé, de érdemben nem volt hajlandó még csak felülvizsgálni sem a nyelvtörvényt, sem az oktatási törvényt. Annak ellenére sem, hogy a nemzetközi szervezetek megfogalmazták javaslataikat és aggályaikat, s hogy Magyarország kormánya azt ígérte, hogy addig blokkolja Ukrajna NATO-csatlakozását, amíg vissza nem állítják a kárpátaljai magyar közösség anyanyelvi oktatáshoz való jogait. Ennek ellenére Zelenszkij további jogi lépéseket tett a totális ukránosítás felé. Létrejött például az Államnyelv Védelmével Foglalkozó Hivatal, és van államnyelvvédelmi ombudsman is, „nyelvi járőrök” is megkezdték működésüket. A fejezetből kiderül az is, hogy kit tekint Ukrajna őshonos kisebbségnek, és kik nem élhetnek ezzel a jogilag kedvezőbb besorolással saját szülőföldjükön (köztük a kárpátaljai magyarok sem). Arról is részletesebb képet kapunk, hogyan osztja kasztokra a nemzeti kisebbséget és a többségi nemzetet az oktatási törvény, s ennek fényében milyen tervzet szerint halad a közoktatás ukránosítása.

¹⁹ *Uo.*, 83. o

Az *Összegzés helyett* című fejezetben a szerző röviden vázolja azt a két utat, amely a nemzetépítés és a nyelvi problémák megközelítésében körvonalazódik a tárgyalt szakirodalomból, a társadalmi diskurzusból és a szintetizáló kutatói meglátásokból. Az egyik út szerint lehetséges lenne vagy lett volna nemzetállamot építeni a többnyelvűség és többkultúráság legitimációjával is, a másik út szerint pedig nem: azért, mert az orosz nyelv és kultúra hasonlósága és dominanciája nem hagyná levegőhöz jutni az ukránt, sőt az orosz politikum (és maga Putyin) rendre megkérdőjelezi *de facto* az ukrán nép (és nyelv) létezését is. Az látszik, hogy a nyelvpolitikai kérdések megoldásának kísérlete jóval több problémát hozott felszínre, mint amennyire előre vitte volna az ukrán nemzetépítést. „A függetlenné válás óta látszólag a nemzetépítés módozataiban és a nyelvi kérdésben egymásnak feszülő politikai táborok valójában a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrások fölötti kontroll miatt kerültek szembe egymással.”²⁰ Tehát a felszínen a nyelvről szóló viták tulajdonképpen játszmák, rejtett kommunikációs tranzakciók,²¹ és a hatalomról szólnak.

A kötet további kisebb fejezeteket is tartalmaz, melyek részletesebb elemzésére a terjedelmi korlátok miatt már nem térek ki, de ezek a függelékszerű fejezetek egyrészt árnyalják az olvasóban eddig kialakult képet, másrészt egy-egy részletében alaposabban elemzi a szerző a nyelvpolitikai helyzetet. Az *Ukrajna által ratifikált nemzetközi és kisebbségvédelmi egyezmények és a nyelvi kérdés* fejezet például azok számára lesz kifejezetten hasznos és emellett érdekes olvasmány, akik jogásként, politikusként, a kisebbségvédelemben érintettként vagy szervezeti döntéshozóként gyorsan és szakszerűen szeretnék átlátni, hogy milyen vállalásai vannak Ukrajnának például *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája* szerint.

A két- és többnyelvűséghez való viszony című izgalmas fejezetből pedig arról kaphatunk képet, hogy kik és hogyan végeztek kutatásokat Ukrajnában a nyelvekhez való viszonyról, valamint az ország nyelvpolitikai helyzetét illetően milyen nemzetközi gyakorlatok jöhetnének/jöhettek volna szóba: Finnország (svéd hivatalos nyelv) vagy inkább Írország (ír [gael] nyelvhalál) példája lebeg az ukránok szeme előtt.

Az államnyelv fogalmának értelmezése című cikkben arról kapunk történelmi korokon átívelő képet, hogy a regnáló hatalmak, kimondva-kimondatlanul, hogyan alakították az államnyelv, a hivatalos nyelv fogalmát rendelkezésekben vagy az alkotmányban.

A *Tanulságok helyett* című zárótanulmányban pedig azt tárja elénk a szerző, hogy a szakirodalom szerint a nyelvpolitika alapvető célja a nyelvek közötti konfliktusokból eredő nyelvi problémák megoldása, a nyelvek státuszának megnyugtató rendezése, a nyelvi környezet megváltoztatása a jólét érdekében.²² Más kutatók viszont azt is hozzátesszik, hogy

²⁰ *Uo.*, 93. o.

²¹ L. Eric BERNE, *Emberi játszmák*, Budapest, Gondolat, 1984.

²² CSERNICKÓ, *Az ukrajnai többnyelvűség...*, 134. o.

a nyelvpolitika egy mechanizmus, mely a nyelvet a politikai hatalomhoz, társadalmi és gazdasági javakhoz való hozzáférés ürügyeként és eszközeként használja ki.

A kötet rendkívül olvasmányos, részben a letisztult szerkesztési és tördelőmunkának köszönhetően, nagyrészt viszont a szerző szakszerű, a nagyközönség számára is teljesen érthető és fogyasztható, mégis tudományos stílusának köszönhetően, viszont (nekem legalábbis) recenziót írni róla nagyon nehéz volt. Nehéz volt röviden írni a monográfiáról, mert ugyan csak 156 oldal (irodalom nélkül csak 138 szellősen tördelt oldal a törzsszöveg), de az a meggyőződése, hogy minden fontos, minden mondatnak súlya és szerepe van az Ukrajnában évtizedek óta zajló roppant összetett (nyelv)politikai összkép megértéséhez. Nagyon sokáig tartott, több mint 1000 napig, mire elkészültem ezzel a szokatlanul hosszú ismertetővel. Gyázmunka is volt. Nehéz pártoskodás nélkül írni erről a könyvről, mert olyan témáról szól, amelynek nemcsak szemlélője, olvasója, hanem az elhibázott (nyelv) politikai döntések hatásainak elszenvedője is vagyok, érintett, csakúgy, mint a szerző, de ő remekül megoldotta a feladatot, és tartotta magát a kutatói objektivitáshoz. Igaz, akkor még nem tudhatta, hogy milyen lesz az események mai állása.

Akik elolvassák Csernicskó István eddigi talán legolvasmányosabb monográfiáját, amely a kiadó besorolása szerint tényirodalom, újabb rétegében és más színben fogják látni és érteni azt is, hogy a 2021. február 23-án kialakult orosz–ukrán háborús helyzet nem a semmiből, előzmény nélkül robbant be mindannyiunk hétköznapijaiba, hanem egy folyamatosan – hol békésebb mederben, hol véresebben – zajló konfliktus eszkalálódása. Ebben a borzalmasan agresszív háborúban a nagyhatalmi játszmákon kívül (és belül) a nyelvi kérdésnek is óriási súlya lett. A kötet végére összeáll bennünk a kép, hogyan lehet a nyelv egyik oldalról a nemzeti identitáspolitika építőköve, és másik oldalról nemzetbiztonsági kérdés, vagyis a hatalmi játszmák színe és fonákja.